

עבודה קבוצתית בחברה רב-תרבותית

עורכות: לאה קסן ורחל לב-ויזל (2002)

תל אביב: צ'ריקובר

חיים וינברג

על רקע מיעוט הספרים הנכתבים בארץ על עבודה קבוצתית, כל ספר חדש בנושא היוצא לאור בעברית משמח אותי, בוודאי אם הוא ספר מקורי, ולא תרגום, ועל אחת כמה וכמה אם הוא עוסק בנושא רלוונטי כל כך למדינת ישראל כמו חברה רב-תרבותית.

החברה בישראל הינה רב-תרבותית בכמה היבטים: (1) ישראל הינה מדינה של מהגרים; (2) אין בה הפרדה בין דת ומדינה; (3) קיים בה מיעוט ערבי-פלסטיני (Nuttman, 2002; Shwartz & Weinberg, 2002). מכאן נובעים שלושה צירי חיכוך בין-תרבותיים: בין העדות השונות (ובמיוחד אשכנזים—ספרדים), בין דתיים לחילונים, ובין ערבים ליהודים. במהלך כל שנותיה של מדינת ישראל תמיד נמצא לפחות אחד מבין הקונפליקטים הללו בלב העניין והשיח הציבוריים. מאחר שהקבוצה משקפת את החברה, אי-אפשר להנחות קבוצה מבלי להיתקל באחד הממדים הללו, ולא יהיה נכון להתעלם מהיבט זה בהנחיה.

קבוצות רבות בארץ עוסקות במכוון בשאלות רב-תרבותיות ובקונפליקטים שהן מעלות. קבוצות של יהודים—ערבים, אשכנזים—ספרדים וכדומה רואות את העיסוק בנושא הבין-תרבותי כמשימה העיקרית שלהן. אולם גם בקבוצות שאינן מתמקדות בנושא זה (למשל, קבוצות טיפוליות) נדיר למצוא אוכלוסייה חד-תרבותית. תוכניות ההכשרה למנחים אינן מתמקדות בהיבט זה, ולכן מנחים מעטים מדי מפתחים הנחיה "רגישה לתרבות". קריאה בספר שלפנינו מחדדת את הרגישות הבין-תרבותית של המנחה ומגבירה את מודעותו לתופעה זו הנמצאת ברקע (ולפעמים במוקד) של כל קבוצה הנערכת בישראל.

מטרת הספר, לדברי העורכות, היא "לאפשר דיון באשר לתרומה של עבודה קבוצתית לקבלת השונה והאחר תוך הטמעת ערכים של קבלת האחר. בנוסף, היכרות עם הנעשה בתחום העבודה הקבוצתית רגישת התרבות עשויה לתרום להרחבת הידע והפרספקטיבה של המועילות והיעילות בטכניקות של עבודה קבוצתית רגישת תרבות, תוך איתור וזיהוי קווים מנחים בעבודה הקבוצתית בחברה רב-תרבותית" (ע' 17). אף על פי שהמטרות נשמעות בתחילה יומרניות משהו, נדמה לי שהעורכות הצליחו לעמוד בכבוד במשימה שהציבו לעצמן. תוך כדי קריאה אכן הרחבתי את הידע שלי בשאלות שונות הנוגעות בהנחיית קבוצות כאלה הן מהבחינה הטכנית והן מהבחינה התיאורטית. מאמרים אחדים אף גרמו לי התרגשות כאילו הייתי שותף בתהליכים האינטנסיביים שהתחוללו באותן קבוצות, ולעיתים הצטערתי שלא ניתן לי מיידית להנחות קבוצה דומה כך שאוכל ליישם את הלמידה שצברתי בעת הקריאה.

הספר מורכב משלושה חלקים: החלק הראשון עוסק בקבוצות המצויות בקונפליקט ודיאלוג (יהודים—ערבים, דתיים—חילונים וכדומה); החלק השני מצביע על תרומת הקבוצה להסתגלותן של אוכלוסיות שונות אל התרבות והחברה בארץ (עולים מחבר העמים, מאתייפיה וכדומה); והחלק השלישי עוסק ברובו בקשייו של המנחה בקבוצות כאלה.

הספר הינו אסופה של מאמרים, וככזה רמתו אינה אחידה. יש בין המאמרים המביאים ידע תיאורטי מעודכן (דוגמת המושג anti-group של ניצון — Nitsun, 1996), ויש המסתמכים על מודלים בסיסיים (כגון השלבים בהתפתחות קבוצה לפי מקנזי וליוסלי — MacKenzie & Livesley, 1983). הספר כולל מאמרים תיאורטיים, מודלים להתערבות ולהנחיה, תיאורי מקרים, טכניקות התערבות, ואף מחקרים בתחום הקבוצתי (מה שנדיר למצוא בארצנו, וייתכן שלכן הוכנסו לספר גם מחקרים מהתחום הסוציולוגי שאינם נוגעים בהנחיית קבוצות).

הספר כולל תשעה עשר מאמרים (יחד עם ההקדמה והאפילוג), וסקירה של כולם תהיה עמוסה מדי. אסתפק לכן בסקירה של כמה מאמרים שהרשימו אותי או "דיברו" אליי במיוחד. מאחר שאני איש הנחיית קבוצות מובהק, סביר שסקירה זו מוטה לכיוון מאמרים העוסקים ישירות בהנחיה.

המאמר הראשון — "אנחנו והם — לפני שכולם ביחד: חשיבות התהליך בקבוצות נפרדות לפני מפגש בין-קבוצתי" (ריקי פלח-גליל, פרידה קאושניסקי ודוד ברגל, ע' 23—40) — מציג מודל חשוב להנחיית מפגשים בין קבוצות שיש ביניהן קונפליקט. על פי המודל, הצלחת מפגשים אלה דורשת "קיום של תהליך קבוצתי לכל אחת מקבוצות הקונפליקט בנפרד, עם מנחה דובר שפתה, לפני המפגש הבין-קבוצתי" (ע' 23). ברגע הראשון הרעיון נראה כמנוגד לשכל הישר, ומתעורר חשש שמפגשים לכל קבוצה בנפרד רק יעצימו את הקונפליקט בעת המפגש המשותף. אך סכנה זו נשקלת אל מול האפשרות שהמפגש בין שתי הקבוצות יהיה לא אותנטי עקב רצייה חברתית. לפני מפגש משמעותי עם ה"אחר" יש צורך במפגש עם ה"עצמי". ככל שהדבר יישמע מוזר, מפגש כזה מסייע

לראות את ה"אחר" בעיניים מאשימות פחות, סטריאוטיפיות פחות ומתגוננות פחות. לחברי קבוצת המיעוט ניתנת הזדמנות לגבש את הזהות הקבוצתית שלהם ולבוא למפגש המשותף מועצמים. הדוגמות הניתנות במאמר, הלקוחות מתהליך קבוצתי במפגש בין ישראלים ותיקים לעולים מברית המועצות לשעבר, ממחישות עד כמה המפגש החד-קבוצתי גורלי להצלחת התהליך.

המאמר השני – "האני האישי והאני הקולקטיבי במפגש בין-קבוצתי: סדנאות מפגש של יהודים וערבים בישראל" (שפרה שגיא, שושנה שטיינברג ומועין פחראלדין, ע' 41–58) – מעמת שתי אסטרטגיות בנוגע למפגשים בין-קבוצתיים: האחת מדגישה את המפגש הבין-אישי, ותומכת מאמינים שכאשר בני שני לאומים (למשל, יהודים וערבים) נפגשים בקבוצה ומכירים זה את זה באופן אישי ועמוק, העוינות פוחתת והסטריאוטיפים משני הצדדים נסדקים; האסטרטגיה האחרת מבליטה את הקבוצה האתנית ואת היחסים בין שתי הקבוצות, בין שני הקולקטיבים, ותומכת מאמינים כי מפגשים המבוססים על מגע בין-אישי אינם מאפשרים הכללה מעבר למפגש עצמו, וכי שינויים אמיתיים יתחוללו רק כאשר יאופיין המפגש במונחים של קבוצות חברתיות. המודל האחרון אומץ בארץ על ידי בית הספר לשלום בנוה שלום. המאמר מתאר שתי סדנות יהודים-ערבים שהונחו בהתאם למודל זה, ומוצא כי ההנחיה, שתפסה את המטרה ברמת המקור והתמקדה ביחסי יהודים-ערבים בישראל, "הביאה לסוג של ויכוח שאופיין בארגומנטציה. התוצאה של אופי זה של הסדנה הייתה תחושה עמוקה של קיפאון, של חוסר מוצא" (ע' 54). המחברים ממליצים לכן על מודל המשלב בין השיח הקולקטיבי לבין רמת הפרט.

המאמר "טיפולוגיה לסיווג השיח במפגשים בין קבוצות בקונפליקט" (שושנה שטיינברג, ע' 65–74) מניח שציר ההתפתחות של הקבוצה הוא גם ציר ההתפתחות של הדיאלוג. הוא מספק כלים לניתוח התהליך המתרחש בקבוצות קונפליקט. כלים אלה יכולים לסייע הן לחוקר והן למנחה המבקש לזהות באיזה שלב נמצא הדיאלוג בקבוצה.

במאמר "מודל התערבות בקבוצה לבעלי עמדות פוליטיות מנוגדות" (רחל לב, ע' 83–89), המחברת מתארת מודל הכולל ארבעה מפגשים, שכל אחד מהם מתמקד בהיבט אחר של עמדות המשתתפים, בהתאם לתיאוריות הגורסות שלכל עמדה יש מרכיב רגשי, קוגניטיבי והתנהגותי. הדוגמות ליישום המודל לקוחות ממפגשים של קבוצות תושבים מרמת הגולן בעלי דעות פוליטיות מנוגדות בנושא "שטחים תמורת שלום".

המאמר "היבטים היסטוריים, אנתרופולוגיים ופסיכולוגיים של כישוף וציד מכשפות" (יבגני טרטקובסקי, ע' 105–115) מעניין במיוחד מאחר שהוא עוסק בתופעה שאך מעטים נתקלו בה בישראל. המאמר מתאר כיצד קבוצת מתבגרים עולים מברית המועצות לשעבר האשימה אחת מחברותיה בכישוף. ניתוח התופעה מהיבטיה האנתרופולוגיים, ההיסטוריים והפסיכולוגיים מרתק. בתוך כך ניתן ללמוד כיצד קבוצת עולים מתבגרים שקליטתה בארץ נכשלה פונה לאמצעים קיצוניים כדי לפתח זהות משלה ולשמור על אחדותה.

המאמר שאחריו – "מהגרים מתבגרים: יתרונות ועקרונות של עבודה קבוצתית" (רוני ברגר, ע' 117–128) – משלים את קודמו באפיון צורכיהם של המתבגרים המהגרים ובהצבת עקרונות לעבודה הקבוצתית עימם. המאמר מתייחס גם לשאלות מעשיות, כגון מיקום הקבוצה, הרכבה, תכניה וכן היבטים של תכונות המנחה.

מאמרו המרתק של גדי בן-עזר – "מרחב היצירה המשותפת ככלי עבודה בין-תרבותית: עבודה קבוצתית עם עולי אתיופיה" (ע' 149–161) – מציג הבנה מעמיקה לגבי הנחיית קבוצה רגישה לתרבות. המחבר מתאר בפירוט את המאפיינים הייחודיים של עולי אתיופיה, את השוני בין נורמות ההתנהגות שעימם הגיעו לישראל לבין הנורמות שבהן נתקלו כאן, ואת משמעות הדבר לגבי המפגש הטיפולי עם הפסיכולוג. ההשלכות העולות מכך לגבי הנחיית קבוצה של עולים מאתיופיה מוצגות בבהירות, תוך ניסוח עקרונות לגבי הנדרש ממנחה של קבוצות כאלה. המאמר מהווה מודל מצוין לכל הנחיה של קבוצת משתתפים מתרבות שונה, ומדגיש את הצורך של המנחה להכיר תרבות זו ולהתאים את צורת ההנחיה אליה.

גם המאמר הבא – "השתקפות האיסלאם בעבודה הקבוצתית" (עליאן אלקריינאוי ורחל רינת-היילינג, ע' 163–176) – עוסק בנושא דומה אך עם אוכלוסייה מוסלמית. גם הוא מפרט את השפעתם של ערכי האיסלאם על העבודה עם קבוצות מוסלמיות ואת ההשלכות היישומיות הנגזרות מכך לגבי עבודת המנחה. התיאורים במאמר זה אינם מובחנים לדעתי מאפיונים של חברה כלשהי בעלת מכוונות קולקטיביסטית, תהא זו מוסלמית או סינית, ובהתאם לכך אכן חסרים במאמר מקורות המתייחסים לקבוצות מתרבויות שונות (למשל: Salvendy, 1999). עם זה, ייחודו של המאמר נעוץ בניסיון לתאר את השלבים השונים שקבוצה כזו עוברת ואת תפקידיו של המנחה בכל שלב.

מאמרם של אמיתי המנחם וגלית הלוי-בר-טנדלר – "הרסנות בקבוצה: היבטים תיאורטיים והתמודדות" (ע' 199–221) – מהווה סיכום מקיף של הדיאלקטיקה הקבוצתית הנעה בין הרס לבנייה ובין נפרדות להתקשרות. בתוך כך המחברים מתארים בהרחבה את גישתו החשובה של ניצון (Nitsun, 1996) ביחס לאנטי-קבוצה ואת ההנחות הבסיסיות לפי ביון (Bion, 1959) כולל שתי ההנחות שהוספו בשנים האחרונות לגבי oneness ו-me-ness (אם כי תוך התעלמות מתרומתו של הופר [Hopper, 1997] המחבר בין הנחות אלה). המאמר כולל גם הצעות להתערבות המנחה במצב של אנטי-קבוצה, כולל שימוש בטכניקת הגישור של אורמונט (Ormont, 1992), שאינה מוכרת מספיק בארץ, וכן תיאור מפורט של הטכניקות של רוזנטל (Rosenthal, 1993) לטיפול בהתנגדות הרסנית בקבוצה. בסיום המחברים מוסיפים פרק המצביע על מגמות של אנטי-קבוצה בחברה ובתרבות.

במאמר האחרון בספר – "שיח על שינוי ורב-תרבותיות בתוך פרדיגמה של עליונות תרבותית: פרספקטיבה אישית" (ע' 233–240) – מספר דן בר-און על דרכו האישית בעולם הקבוצות. דרך מרתקת זו החלה בתנועת הנוער והגיעה לגיבוש קבוצות משותפות

של גרמנים בני מחוללי שואה וישראלים בני דור שני לשואה, ולאחרונה אף לגיבוש קבוצות תלת-לאומיות הכוללות, נוסף על גרמנים וישראלים-יהודים, גם ערבים-פלסטינים. מנסיונו האישי המגוון של בר-און עולות כמה אמירות חריפות על כך שהחברה הישראלית הינה רב-תרבותית לכאורה בלבד. הוא רואה את ישראל כחברה "חד-תרבותית מרובה", שבה "חיים במקביל מספר שבטים חד תרבותיים אשר מערכת היחסים ביניהם או שאינה קיימת בפועל, או מערכת יחסים של שלילה הדדית, או מערכת כוחנית סביב הקצאת משאבים נדירים" (ע' 233).

התרשמותי החיובית מתכניו של הספר נפגמה בגלל טעויות רבות יחסית שמצאתי ברשימת המקורות ובמונחים המדעיים. לא הייתה מזיקה לספר עריכה מדעית קפדנית יותר. להלן דוגמות מספר:

1. המאמר המפורסם של פרויד על הפסיכולוגיה של הקבוצות רשום כ-group-psychotherapy and the analysis of the ego (ע' 20), בעוד שלמעשה שם המאמר הוא group psychology and the analysis of the ego.
2. האזכורים בגוף הטקסט מבולבלים, כנראה עקב הצירוף של אנגלית ועברית (למשל, בע' 26).
3. אין אחידות מלאה בין המאמרים השונים מבחינת התבנית של כתיבת המקורות: לפעמים המקורות העבריים רשומים בעברית (למשל, בע' 19) ולפעמים באנגלית (למשל, בע' 89); שמות המחברים המוזכרים במאמרים מופיעים לפעמים באנגלית בלבד (למשל, בע' 59) ולפעמים הן בעברית והן באנגלית (למשל, בע' 92).
4. המנגנון split, שמקובל לתרגמו ל"קייטוב" או "פיצול", מתורגם ל"ניתוק והפרדה" (ע' 28).
5. בע' 84 המחברת מנסחת הגדרה בעייתית שאינה מתאימה למאמר מדעי. היא מתייחסת לתנועות פוליטיות בישראל ומגדירה את המחנה הלאומי-הדתי כבעל נטיות ימניות/פרו-טרוריסטיות.
6. במאמר בע' 105–115 "נשמט" ציון העובדה שגרסה אנגלית של מאמר זה כבר פורסמה בעבר בכתב העת: *Group Analysis* (2001), 34(1), 129–142.
7. אי-התאמה בין שנת הפרסום המופיעה בגוף המאמר לבין השנה הרשומה במקורות (למשל, "ויינברג, 1995", בע' 203, לעומת 1997 ברשימת המקורות בע' 219; הנכון הוא 1997).
8. תרגום המשפט המפורסם של פוקס הרואה את הקבוצה כ-hall of mirrors ל"הול המראות של הקבוצה" (ע' 205) במקום התרגום המקובל ל"היכל המראות של הקבוצה" אינו מובן.

אני מצפה מספר מדעי שתהיה בו הקפדה רבה על פרטים אלה. אך אם אתעלם מפרטים אלה, אומר לסיכום שהספר **עבודה קבוצתית בחברה רב-תרבותית** הינו ספר חשוב, לעיתים מרתק, ומומלץ לקריאה לכל מנחה קבוצות ישראלי, בוודאי אם הוא עובד עם קבוצות דיאלוג או עם אוכלוסיות רב-תרבותיות.

מקורות

- Bion, W.R. (1959). *Experiences in groups and other papers*. New York: Basic Books.
- Hopper, E. (1997). Traumatic experience in the unconscious life of groups: A fourth basic assumption. *Group Analysis*, 30, 439–470.
- MacKenzie, K.R., & Livesley, W.J. (1983). A developmental model for brief group therapy. In R.R. Dies & K.R. MacKenzie (Eds.), *Advances in group psychotherapy: Integrating research and practice* (pp. 101–116). New York: International University Press.
- Nitsun, M. (1996) *The anti-group: Destructive forces in the group and their creative potential*. London: Routledge.
- Nuttman-Shwartz, O., & Weinberg, H. (2002). Group therapy in Israel. *Group*, 26(1), 5–15.
- Ormont, L. (1992). *The group therapy experience*. New York: St. Martin's Press.
- Rosenthal, L. (1993). The prognostic intervention in group therapy: A tool for managing group-destructive resistance. *Modern Psychoanalysis*, 1, 81–99.
- Salvendy, J. (1999). Ethnocultural considerations in group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 49(4), 429–464.